

НІКОЛЕНКО Ю.В.

ПОЛІТИКА УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО СЕЛЯНСЬКИХ ПРОМИСЛІВ У 70-90 роках ХІХ ст.

Аналізується державна політика Російської імперії по відношенню до селянських промислів у 70-90-х роках ХІХ ст.

У другій половині ХІХ ст. селянські промисли були широко розповсюдженими і відігравали важливу роль в економічному житті Російської імперії. Крім того, вони мали значний вплив на соціальний розвиток регіонів та на свідомість селянства. Тому, без дослідження цієї проблеми неможливо у повному обсязі з'ясувати складну і різноманітну соціально-економічну історію ХІХ ст. Вивчення промислової діяльності селян у період реформ є важливим для осмислення історичного досвіду приватного підприємництва як суттєвого чинника товарно-грошових відносин у селянському господарстві.

Дослідження, що стосуються означеної теми, є досить численними. Але вони характеризують лише окремі галузі селянських промислів. Зокрема, Л.Прибега [1], С.Таранушенко [2], К.Тищенко [3] досліджували селянські млинарні промисли. Інші види цієї діяльності вивчали М.Маслов [4], О.Нестеренко [5]. Вплив держави на розвиток державних промислів на початку ХХ ст. розглядався у роботах К.Тарновського [6], Г.Наумової [7]. У той же час відсутні комплексні дослідження соціально-правового становища селян-кустарів у Російській імперії у період значних економічних реформ ХІХ ст. Виходячи з цього, метою даної публікації є аналіз державної політики стосовно селянських промислів у 70-90-х роках ХІХ ст.

Причина, що змушувала селян займатися промислами, здебільшого полягала у їх малоземеллі. Крім того, ця діяльність ставала популярною у період, вільний від сільських робіт.

До другої половини ХІХ ст. з боку держави кустарному виробництву приділялося мало уваги. В цей час у Росії взагалі не було жодного органу, який би контролював або сприяв цьому виду діяльності.

Вивчення кустарних промислів здійснювалося лише в межах наукових досліджень, у яких головна увага приділялася теоретичним розробкам. Зокрема, спробам дати визначення що таке кустарне виробництво, а також виявити його основні ознаки.

Із 70-х років ХІХ ст. в промислових і сільськогосподарських виставках кустарному виробництву відводяться вже окремі самостійні відділи. Під впливом таких виставок і наукових досліджень цим видом діяльності зацікавилися й урядові органи. У 1872 р. при Міністерстві фінансів була створена Комісія по дослідженню кустарної промисловості в Російській імперії. Завданням Комісії було проаналізувати причини відходу сільського населення в міста і неможливість сплачувати всі податки. Першим головою Комісії був Е.Петерсон - голова Міністерства фінансів, а з 1874 г. - Е.Андрєєв

- член Ради Міністерства фінансів. До складу Комісії по дослідженню кустарної промисловості входили також відомі економісти, статисти, урядовці [8, арк. 1].

У 1876 р. з'являється ухвала Комісії, яка дала визначення цьому виду діяльності: *“Досліджувати становище того чи іншого працюючого стану, який не належить до розряду фабричних або міських ремісників, але в значній мірі зберігає зв'язок із сільським господарством”* [9, арк. 9].

25 січня 1874 р. відбулося засідання Комісії, на якому було визначено її основні завдання. Вони склалися з наступного: 1) згрупувати промисли за технічним характером; 2) визначити, який з видів кустарної промисловості переважає в тому або іншому районі Російської імперії. Передбачалося залучити до роботи Комісії місцевих дослідників, оскільки саме вони були краще обізнані про ті території, де кустарна промисловість найбільш розвинена.

У 1876 р. голова Комісії Е. Андреев звернувся з листом до голів губернських і повітових земських управ, у якому він просив сприяти проведенню досліджень цієї галузі виробництва.

У березні 1877 р. Комісією була схвалена програма дослідження кустарних промислів, що складалася з 10 пунктів: 1) місцезнаходження, кількість населення; 2) загальна характеристика промислів; 3) історія промислів; 4) економічні умови; 5) зовнішня обстановка і виробництво промислу; 6) учасники виробництва; 7) капітал; 8) збут виробів; 9) санітарні та культурні умови; 10) загальні висновки. Всі кустарні промисли були поділені на 8 за технологією виробництва: 1) шкіряні вироби і взуття; 2) вироби з волокна; 3) одяг та вишивання; 4) вироби з дерева, меблі; 5) вироби зі скла, обробка каміння; 6) хімічні вироби; 7) металеві вироби; 8) змішане виробництво [10, с. 86].

Після цього губернськими земськими управами і статистичними бюро на місцях робляться спроби провести облік сільських кустарів, а також описати найбільш поширені промисли. Виходячи із фінансових можливостей, досліджувалися спочатку губернії, де промисли були найбільш розвинені. В Україні таким чином були досліджені Волинська, Київська, Херсонська та Таврійська губернії. В результаті було встановлено, що у Волинській губернії особливо поширеним було теслярвання, виготовлення льняного одягу і дерев'яного посуду, паркету, лайкових і замшевих рукавичок зі шкіри, що випускалися на приватних заводах у Житомирі. Ці предмети користувалися великою популярністю. Паркет ішов до Москви і Харкова, а рукавички - до Петербургу і в інші міста Росії та, навіть, за кордон. У лісових місцевостях, населених німцями-колоністами, вироблялися стільці з плетінками віденського зразка. І хоча вони поступалися австрійським, але тим не менш були міцними і користувалися попитом [11, арк. 11].

У Київській губернії особливого поширення набули лісові промисли: виробництво господарських знарядь і домашніх речей, добування смоли. Гончарне виробництво розвивалося у західній частині Городницького повіту і, частково, в Кролевецькому. Шевський промисел існував у Чернігівському повіті [12, арк. 1].

Таврійська губернія славилася повстяним виробництвом, плетінням корзин, возів, коліс, яра, сільськогосподарського начиння. Збут здійснювався найчастіше в межах губернії, іноді - на Кавказ. Також виготовлявся глиняний посуд [13, арк. 47].

У Херсонській губернії поширеними були такі промисли, як килимове, ткацьке, деревообробне (ярма, обіддя, колеса, вози), гончарне, черевичне виробництва [13, арк.48].

Відсутність регулярного фінансування була причиною нерівномірного вивчення виробництва кустарів у різних губерніях Російської імперії.

21 березня 1888 р. було ухвалено рішення про створення спеціального відділу кустарних промислів при департаменті землеробства і сільсько-господарської промисловості Міністерства державного майна. Головне завдання Відділу полягало у регулярному зборі інформації про сировину, шляхи збуту продукції, а також про технічну сторону деяких видів кустарного виробництва. Але фінансування цього Відділу зводилося до мінімуму, і тому слід вважати, що ставлення уряду до кустарів у цей час ще не змінилося.

Із середини 90-х років XIX ст. до вивчення кустарних промислів залучаються губернські статистичні комітети. У 1894 р. спільна робота дає перший результат - створюється кустарний комітет при Відділі сільської економії Міністерства сільськогосподарської статистики. У його руках і було зосереджено керівництво кустарною промисловістю. Протягом 1894-897 рр. вперше робляться спроби провести перепис кустарного населення Російської імперії.

У 1900 р. до цієї справи залучається ще і Міністерство фінансів. Під його контролем фабричні інспектори мали зібрати і довести до відома міністерства таку інформацію про місцеві промисли:

1. Які є в губернії кустарні промисли і в яких місцевостях.
2. Скільки приблизно робітників зайнято в кожній галузі і яка приблизно їх продуктивність.
3. Звідки поступає сировина для виробництва.
4. Куди збуваються кустарні вироби.
5. Які кустарні виробництва вимагають державної підтримки.
6. Які народні промисли необхідно відродити, виходячи із місцевих умов.
7. Які заходи, на думку інспекції, могли б зміцнити існуючі кустарні виробництва і сприяти виникненню нових галузей.
8. Яка функція кустарного виробництва визнається найбільш бажаною [14, арк.1].

Крім того, Міністерством фінансів було випущено “Циркуляр департаменту торгівлі і мануфактури відділу промисловості Міністра фінансів про значення кустарного виробництва для Російської імперії”. У ньому, зокрема, говорилося, що “кустарне виробництво як підсобне заняття із сільськогосподарського побуту заслуговує повної уваги з боку уряду, особливо там, де слабо розвинена фабрично-заводська промисловість. У нас встановилася думка, що де існує велика фабрично-заводська промисловість, там не місце кустарному виробництву. Уряд, який піклується про розвиток великого виробництва, повинен ігнорувати дрібну промисловість. Така думка заснована на непорозумінні. Крайнім доказом тому служить сучасне процвітання кустарної праці, разом з великими фабриками і заводами, в багатьох європейських державах (Австрії, Німеччині, Швейцарії). Кустарна промисловість розвивається у нас надзвичайно слабо через неправильність точки зору, якої дотримується наше суспільство щодо ролі і життєздатності цієї галузі народного господарства. Завдання тих, хто турбується про потреби кустаря,

начебто зводиться до підтримки його в якійсь уявній боротьбі з фабрикою. Насправді, при правильній постановці справи, фабрика є не ворогом, а союзником кустаря” [15, арк.65].

Таким чином, політику уряду щодо селянських промислів не можна оцінювати однозначно. З одного боку, спроби надати допомогу кустарям були незначними, через недостатню увагу до цієї галузі (в першу чергу, слабе фінансування). З іншого боку, слід зазначити, що саме уряд вживав заходи, спрямовані на вивчення кустарної промисловості. Тільки в кінці XIX - на початку XX ст. спостерігається перехід до комплексного аналізу промислів по губерніях.

Урядовими установами була проведена значна робота по збору матеріалів, що стосуються кустарних промислів Російської імперії. Вони є найважливішим джерелом, яке дає нам можливість досліджувати галузі народного господарства у цей період.

1. *Прибєга Л.В.* Млинарські споруди українського села XIX - початку XX ст. // Народна творчість та етнографія. - 1985. - №3. - С.54-57.

2. *Таранушенко С.А.* Вітряки // Народна творчість та етнографія. - 1958. - №1. - С.80-99.

3. *Тищенко К.* Механіка млинова // Пам'ятники України: історія та культура. - 1998. - №3-4. - С.60-64.

4. *Маслов М.П.* Технічна еволюція кустарного миловаріння України в XIX - першій третині XX ст. // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харк. Нац. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. - Х.: Майдан, 2007. - Вип.25-26. - С.14-20.

5. *Нестеренко О.О.* Розвиток промисловості на Україні: Ремесло і мануфактура. - К.: Акад. наук УРСР, 1959. - 496 с.

6. *Тарновський К.Н.* Мелкая промышленность России в конце XIX - начале XX в. - М.: Наука, 1995. - 373 с.

7. *Наумова Г.Р.* Мелкая промышленность и развитие капитализма в России на рубеже XIX-XX веков // Преподавание истории в школе. - 1990. - № 6. - С.14-21.

8. Російський державний історичний архів. - Ф.1331. - Оп.1. - Спр.2. - Арк.2-3.

9. Там само. - Спр.4. - Арк.8-12.

10. *Мещерский Л.А. Модзапевский К.Н.* Свод материалов по кустарной промышленности в России. - СПб., 1874. - 345 с.

11. Центральний державний історичний архів України у м.Київ. - Ф. 442. - Оп. 537. - Спр.183. - Арк.8-34.

12. Там само. - Оп.534. - Спр.421. - Арк.1-2.

13. Там само. - Ф.575. - Оп.1. - Спр.193. - Арк.47-48.

14. Там само. - Ф.574. - Оп.1. - Спр.210. - Арк.1-15.

15. Там само. - Ф.575. - Оп.1. - Спр.51. - Арк.64-65.

Николенко Ю.В.

Правительственная политика Российской империи по отношению к крестьянским промыслам в 70-90 годах XIX в.

Анализируется государственная политика Российской империи в отношении крестьянских промыслов в 70-90 годах XIX в.

Nikolenko J.V.

Policy of the Russian empire in regard to peasant trades in the period of 70-90 XIX item
Is devoted to the state policy of the Russian empire in regard to peasant trades in the of 70-90 XIX item.

Отримано 14.05.2009